

УДК 330.8

Цимбал О.І.

ВИЗНАЧЕННЯ ЕМПІРИЧНИХ МЕЖ РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ ОКРЕСЛЕННЯ ГРАНИЦЬ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ

Презентовано методичний підхід до визначення емпіричних меж ринку праці в контексті перспектив окреслення границь ефективності інституційних механізмів ринкового та державного регулювання. Вперше зафіксовано звуження простору функціонування ринку праці в системі зайнятості України, скорочення кількості найманих працівників зайнятих легітимно, зростання тінізації ринку праці. Встановлено особливості альтернативних форм трудової контракції.

Ключові слова: ринок праці, інституційний механізм, простір функціонування ринку праці, трудова контракція

The methodical approach of empiric determination scope of market of labor in the context of prospects of estimate of borders of efficiency of institutional mechanisms of the market and state regulation is presented. His application allowed defining narrowing of space of functioning of labor-market in the system of employment of Ukraine, reduction of amount of the hired workers of busy legitimately, increase of latent labor-market. The features of alternative forms of the labor contracting were defined.

Keywords: labor market, institutional mechanism, space of labor market, labor contracting.

В більшості досліджень присвячених практичним проблемам економіки праці не приділяється достатньо уваги розмежуванню категорій зайнятості та ринок праці. Типовою є позиція, згідно якої зайнятості використовується як поняття, що вказує ніби то на природній результат функціонування саме ринку праці і, відповідно до цього, так звані "сфера зайнятості" та "сфера ринку праці" виявляються ніби тотожними, а терміни вживаються як синоніми. На нашу думку, хоча для вирішення певного кола наукових і практичних завдань така позиція може бути зручною та достатньо безпечною, для розроблення точних та ефективних механізмів регулювання слід дотримуватися чіткішого розмежування вказаних понять і більшої коректності щодо їх використання при теоретизуванні і управлінні. Наукова проблема однак полягає в тому, що відсутність розмежування понять не є простим наслідком термінологічної економії чи контекстного спрощення наукових текстів. Вказана позиція є імпліцитним відбитком більш загальної теоретичної традиції, згідно якої прийнято вважати, що в ринковій економіці не існує інших способів включення до процесів господарювання ніж ринкових і тому навіть на концептуальному рівні не проводиться різниці між ринковими і неринковими способами організації праці. Ця традиція багато в чому заважає як коректному теоретичному осмисленню проблем зайнятості та ринку праці так і розробці адекватних і таргетованих шляхів їх вирішення.

Варто відзначити, що проблеми визначення меж ринку є актуальними не тільки для ринку праці, а й для інших. Зокрема, найбільше уваги це питання привертає в галузі антимонопольного регулювання, захисту національного виробництва, міжнародного впорядкування режимів відкритості економік тощо [2;3]. Аналіз дискусії з цього приводу свідчить, що сама

можливість вести мову про монополістичну структуру ринку, про позиційні інститути та бар'єри з'являється виключно в понятійній системі меж ринку. Поза визначеності меж ринку дискусія, а, відповідно, і спроби впорядкування структури ринку та удосконалення його інституційного забезпечення, просто втрачають сенс. На жаль з цих позицій ринок праці України досі не досліджувався. Між тим, як можливості соціального партнерства так і ефективність методів і механізмів державного регулювання абсолютно детермінується чітким розумінням структури відносин ключових гравців ринку, розподілу їх договірної сили, меж досяжності ринкових методів взаємодії, ступенем інституціоналізації форм реалізації типових моделей соціально-трудових відносин.

Враховуючи це метою статі є визначення емпіричних меж ринку праці в просторі відносин зайнятості в контексті перспектив окреслення границь дієвості та ефективності інституційних механізмів ринкового та державного регулювання.

Проблеми теоретичного і управлінського характеру, породжені нечіткістю концептуального бачення, теоретичного моделювання та практичного врахування меж ринку праці відчуються багатьма дослідниками як в царині економіки: Бандур С.І., Колот А.М., Лисогор Л.С., Онікієнко В.В. та Шевченко Л. С. інш [6;7;9;13]., так і в царині права: Валитов С.С., Жигалкін П. І., Лавріненко О. В., Ротань В.Г., Ярошенко О. М. та інш. [2;5;8], та соціології Демків О. І., Петрушина Т.О., Хижняк Л. М. та інш. [4;10;12]. Однак загальне концептуальне розуміння різниці між сферами зайнятості та простором ринку праці не доводиться до рівня термінологічного та методичного оформлення, що у свою чергу стає на заваді вироблення методичних підходів до емпіричної оцінки меж ринку та вираження його структури у вигляді параметрів, які можна використовувати у виробленні та реалізації бажаної політики регулювання в сфері організації суспільної праці.

У своєму вихідному значенні поняття зайнятості відображало факт і форму включення особи до процесів суспільної праці в якості активної продуктивної сили. В такому розумінні це поняття є нейтральним до того, в який спосіб і в якій ролі відносно інших учасників економічних відносин певна особа включена до суспільної праці. Між тим навіть в економіці ринкового типу ми виділяємо такі способи включення:

- участь у негосподарчій суспільно продуктивній зайнятості;
- участь у зайнятості, результати якої не включаються в загальний економічний обіг;
- участь у зайнятості в якості безпосереднього товаровиробника;
- участь у зайнятості на засадах субпідряду, або цивільно-правового договору без виникнення трудових відносин найму і підпорядкування;
- участь у зайнятості в якості найманого працівника;
- участь у зайнятості в якості роботодавця;
- участь у зайнятості в якості одночасно співвласника і працівника.

Отже, по-перше, бути зайнятим не обов'язково означає бути включеним до економічних відносин, по-друге, бути зайнятим і включеним до економічних відносин не обов'язково означає включення до ринкових відносин, по-третє, бути зайнятим та включеним до економічних відносин в ринковий спосіб не обов'язково означає, що відповідні ринкові відносини є саме відносини найму. Очевидно, що різниця у способах включення до суспільної праці формує різні відносини, які набувають різного інституційного вираження, і відповідно вимагають різних інституційних форм організації їх регулювання.

Інтерес до коректного аналізу наочних форм, через які сьогодні реалізується включення громадян до процесу суспільної праці, а також визначення в її межах підсистем, де механізми регулювання максимально близькі до ринкових, пов'язаний із потребою зрозуміти повноту і недоліки існуючих інституційних механізмів і ступінь досконалості регулювання

ринку праці. Враховуючи це нами запропоновано авторську версію методологічного підходу, який дозволяє визначити емпіричні межі ринку праці та встановити ту структуру, що визначає перебіг процесів поширення чи звуження меж та характеру в них ринкових відносин.

Основою даного методологічного підходу є комбінування даних різних джерел, які не тільки дають можливість доповнити дані один одного, а й висвітлюють предмет дослідження з різних боків. Сьогодні потреба підходів до інтеграції даних з різних джерел стоїть гостро як ніколи, що пов'язано із накопиченням даних, багатогранністю підходів, згідно до яких вони збираються, розповсюдженням інформаційних технологій та багатовимірністю завдань, які обираються для вирішення [11]. Однак й досі зазвичай наявність різних даних щодо одного предмету вважається інформаційним недоліком, який ускладнює вибір рішення. В нашому випадку навпаки, саме різні способи збирання даних, різні методологія їх підготовки та обробки дають можливість зазирнути у структурні підвалини поверхових процесів. Для цього нами обрано показники, які збираються на різних методологічних засадах і є такими, що специфічно відкривають той або інший бік інституційної структури, в межах якої сформовано досить запутану і суперечливу систему відносин щодо відтворення суспільної праці в Україні. Джерелами цих показників є

1. Зайняте населення за даними обстеження економічної активності (збирається Державним комітетом статистики на засадах методології МОП далі (ДКС) [1]) – $ЗН_1$.

2. Синтетичні дані щодо повної кількості найманих працівників, які отримані інтеграцією і коригуванням даних різних джерел по методології Державного комітету статистики (публікується у збірнику «Праця» [1]) – $НП_1$.

3. Дані звітності суб'єктів господарювання надають (збирається та видається департаментом міжгалузевої структурної статистики підприємств Державного комітету статистики [1]):

- ✓ кількість усіх зайнятих підприємницькою діяльністю з урахуванням статистично малих підприємств (фізичних осіб підприємців, фермерів тощо) – $ЗН_2$;
- ✓ кількість найманих працівників серед усіх зайнятих підприємницькою діяльністю з урахуванням статистично малих підприємств (фізичних осіб підприємців, фермерів тощо) – $НП_2$;
- ✓ кількість зайнятих у суб'єктів господарювання без урахування статистично малих підприємств (фізичних осіб підприємців, фермерів тощо) – $ЗН_3$;
- ✓ кількість найманих працівників у суб'єктів господарювання без урахування статистично малих підприємств (фізичних осіб підприємців, фермерів тощо) – $НП_3$;
- ✓ кількість позаштатних працівників облікового складу, які працювали на умовах цивільно-правових договорів – $ЗН_4$;
- ✓ кількість позаштатних працівників облікового складу, які працювали як сумісники – $ЗН_5$.

Показник $НП_1$ – відображає кількість тих, хто знаходиться у трудових відносинах, якщо використовувати це поняття в розширеному тлумаченні, тобто включати службовців, членів громадських організацій, співвласників кооперативів та спілок тощо. Кількість цих осіб є найбільш близькою до кількості осіб, які залучені до зайнятості за допомогою механізмів ринку праці, а також до кількості платників фондів обов'язкового державного страхування. Завдяки цьому, різниця між $ЗН_1$ і $НП_1$ дає, з одного боку, найбільш грубе уявлення про різницю між зайнятістю та ринком праці, з іншого – про різницю між облікованою та необлікованою зайнятістю. Динаміка розбіжності між цими показниками представляє чималий інтерес, зокрема, привертає увагу. що у 2000 р. вона складала 4,1 млн., а у 2008 р. – вже приблизно 7 млн. осіб.

Однак визначену даними $НП_1$ кількість зайнятих не можна вважати тим показником, який адекватно відображує межі охоплення соціально-трудомих відносин ринком праці. Серед них враховано членів об'єднань та організацій, які створенні за неекономічними мотивами і відносини серед членів яких не є економічними відносинами найму, а з іншого боку не враховано найманих працівників статистично малих одиниць господарювання, найманих працівників неформального сектору тощо.

У свою чергу серед необлікованих зайнятих можна виділити деякі категорії, які мають бути включеними до кількості учасників ринку праці. Перша, це особи, які зайняті як наймані працівники у фізичних осіб підприємців і, які з причини малого розміру не попали до вибірки. Друга, це особи, які зайняті як наймані працівники неформально у формальних або неформальних роботодавців.

Враховуючи це визначення меж ринку праці потребує корегування отриманих оцінок на основі комбінування даних різних джерел. При цьому ми дотримуємося такого принципу: знаходячи неправдоподібні збіги надаємо пріоритет тому показникові, смисл якого краще відображає досліджувані відносини, та/або специфіка збору даних щодо його розміру є більш достовірною. Якщо ж визначитися щодо пріоритетності неможливо – ми приймаємо в якості опорного значення математичне очікування комбінації оцінок даного показника за різними джерелами.

Практичне застосування цього принципу виглядає так. За даними, які надає статистика суб'єктів господарювання з 2004 р. маємо інформацію про найманих працівників зайнятих у підприємств фізичних осіб та загальну кількість зайнятих. Це дає можливість визначити чисельність найманих працівників у фізичних осіб – $НП_4$.

$$НП_4 = НП_2 - НП_3 \quad (1)$$

Оскільки кількість зайнятих всього у підприємств фізичних осіб можна розрахувати, як:

$$ЗН_6 = ЗН_2 - ЗН_3 \quad (2)$$

Ми маємо усі підстави вирахувати кількість реєстрованих підприємств фізичних осіб $РПФО$:

$$РПФО = [ЗН_6 - НП_4] \quad (3)$$

Оскільки кількість роботодавців реєстрованих юридичних осіб суб'єктів господарювання та найманих працівників неформального сектору визначена прямо, емпіричні межі ринку праці можна оцінити як:

$$РП = (КРНП^{max} + НП_5 - ЗН_4) + (РРП + РПФО_1), \quad (4)$$

де $КРНП^{max} = \Psi \max \{НП_1; НП_2; НП_3\}_1^i$ – функціонал, який з урахуванням корегуючого перетворення приймає максимальне значення серед відповідних даних різних вибірок щодо кількості найманих працівників реєстрованих суб'єктів господарювання, установ та організацій;

i – кількість видів діяльності;

$НП_5$ – наймані працівники неформального сектору;

$ЗН_4$ – кількість позаштатних працівників облікового складу, які працювали на умовах цивільно-правових договорів;

$РРП$ – кількість роботодавців реєстрованих юридичних осіб суб'єктів господарювання;

$РПФО_1$ – кількість підприємств фізичних осіб, які використовують найману працю.

Серед вказаних компонентів ринку праці найбільшу складність представляє визначення функціоналу $KPHI^{max}$. Його призначення полягає в тому, щоб на даних трьох згаданих вище джерел виробити обґрунтовану оцінку дійсної кількості найманих працівників облікової частини зайнятості. Так якщо аналізувати розбіжності між даними вказаних джерел помітно, що наймані працівники HP_1 в цілому по Україні за кількістю перевищують кількість HP_3 юридичних осіб суб'єктів господарювання протягом усього періоду 2000–2008 рр. в середньому на 4748,2 тис. осіб і з темпом зростання 6 %. Вказана тенденція розгорталася на фоні помірнього зростання зайнятості по МОП ZH_1 – 4% і є очевидним свідченням того, що кількість найманих працівників неюридичних осіб підприємців протягом періоду зростала. Цей висновок обумовлений тим, що згідно методології збору даних HP_2 до їх складу не включено працівників бюджетних установ, хоча ті державні підприємства, які мають статус суб'єкта господарювання враховано.

Не викликає ніяких сумнівів перевищення HP_1 по HP_2 у державному управлінні, освіті, наданні індивідуальних послуг, де зосереджено більшість бюджетних установ та фінансову діяльність, щодо якої в частині даних по банках відомості також не включаються. Разом з тим, важко пояснити підстави, чому матеріали HP_2 дають більшу кількість найманих працівників в промисловості, торгівлі та транспорту і зв'язку. Можливо, мають місце певні розбіжності методології обробки інформації із різних джерел, що дозволяє відмінності між даними щодо промисловості, транспорту й торгівлі та торгівлі віднести на рахунок припустимої статистичної помилки, а стабільне завищення даних по будівництву, як доказ недосконалого приховування тих, хто оформлений неофіційно.

Значно гірше те, що кількість найманих працівників по реєстрованим даним не в усіх видах діяльності є меншою, ніж різниця між даними зайнятості по опитуванню та кількості зайнятих у неформальному секторі. Наприклад, якщо довіряти даним опитування, то в "сільському господарстві", в 2008 р. на підприємствах ніби було зайнято 1 млн. осіб, тоді як за даними статистичного обліку підприємств та організацій до цієї категорії може відноситися лише 324 тис. осіб. Подібні розбіжності мають місце й по будівництву, а також у 2004 та 2005 рр. у промисловості.

Отже, новий показник $KPHI^{max}$ – корегована кількість реєстрованих найманих працівників. Він дозволяє оцінити ймовірну кількість відповідних осіб, враховуючи логіку збору інформації з різних джерел та смисл системи організації праці в принципі. Рішення цього завдання досягається за допомогою розв'язання системи рівнянь представлених нижче.

$$X_{ij} = \begin{cases} \max \left\{ HP_{1ij}; HP_{2ij}; HP_{3ij} \right\}, & \text{якщо } X_{ij} \leq (ZH_1 - ZHC) \\ \frac{\min \left\{ HP_{1ij}; HP_{2ij}; HP_{3ij} \right\} - (ZH_1 - ZHC)}{2} + (ZH_1 - ZHC) - HPC, & \text{якщо } X_{ij} \geq (ZH_1 - ZHC) \end{cases}$$

де x_{ij} – значення показника $KPHI^{max}$ в рік j по виду діяльності i ;

$\max \{ \}$ та $\min \{ \}$ – відповідно функціонали, що із множини показників відповідних x_{ij} обирають, відповідно, максимум та мінімум;

НПС – кількість найманих працівників-сумісників.

Розрахунки за вказаною моделлю зведені у таблиці 1. Отримані скореговані дані можна інтерпретувати як ті, що представляють кількість найманих працівників, легітимність яких інституціоналізована на суспільному рівні.

Таблиця 1

Ймовірна оцінка корегованої кількості реєстрованих найманих працівників (КРНП) та найманих працівників неформального сектору (НПС)

Види економічної діяльності	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього реєстрованих найманих працівників	13428,8	12780,5	12327,8	11958,5	14732,8	14501,1	14360,1	14277,6	14254,0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство. Рибальство, рибництво	2566,5	2180,9	1977,8	1653,3	1390,4	1143,9	855,1	651,1	658,9
Промисловість	2194,3	2084,5	1984,7	1922,3	3875,2	3855,0	3804,9	3706,4	3581,5
Будівництво	781,7	731,6	673,2	657,6	648,8	630,8	632,4	626,8	555,3
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку. Діяльність готелів та ресторанів	1219,0	1171,2	1148,8	1150,7	2256,8	2234,8	2323,7	2424,3	2519,1
Діяльність транспорту та зв'язку	1165,8	1137,7	1114,7	1093,6	1189,5	1171,3	1179,4	1203,9	1207,4
Фінансова діяльність	160,0	165,1	171,4	183,2	209,2	239,5	270,3	329,4	375,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	766,3	776,4	776,0	834,2	836,2	860,2	908,8	945,8	938,4
Державне управління	1191,2	1156,9	1164,9	1164,8	1044,3	1023,4	1029,4	1031,9	1062,9
Освіта	1549,5	1557,8	1549,5	1550,0	1553,4	1566,7	1587,0	1585,9	1590,1
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1326,3	1313,4	1302,9	1302,6	1285,9	1291,5	1289,8	1286,5	1280,9
Надання комунальних та індивідуальних послуг. Діяльність у сфері культури та спорту	508,2	505,1	463,9	446,2	443,2	484,0	479,4	485,6	483,7
Найманих працівників Разом із НПС	13615,1	-	-	-	15888,4	15761,8	15673,4	15618,0	15789,9

Використовуючи термін легітимність суспільного рівня ми намагаємося підкреслити два моменти. По-перше, вказаний контингент охоплює усіх найманих працівників економіки, які включені в інституціоналізовану частину соціально-трудова відносин, оскільки останні підлягають юридичному захисту (потенційно).

По-друге, вони зайняті у формах, яка утворює усі підстави (у всякому разі з боку працівників) для їх продуктивного використання в системі робочих місць, які знов таки потенційно мають усі організаційні, інституційні та економічні підстави функціонувати ефективно. По третє, вони фінансують державу через податок на дохід так і приймають участь у фінансуванні відтворення суспільної робочої сили через страхові фонди. Тому їх праця приносить не тільки підприємницький дохід та заробітну плату, а й збільшує багатство суспільства в цілому.

На підтвердження коректності нашого підходу ми порівняли отримані оцінки із даними щодо кількості зареєстрованих платників у фонді страхування у випадку тимчасової втрати працездатності (у 2007 та 2008 рр. відповідно 13,8 та 13,4 млн). Для цього ми із загальної

кількості $KPHI^{max}$ вираховали найманих працівників підприємств фізичних осіб, які не є сумісниками, отримавши контрольний показник $KPHI_I^{max}$. Порівнюючи результати оцінки останнього з даними фондів страхування у випадку тимчасової втрати працездатності було встановлено, що середнє відхилення по досліджуваних роках не перевищує 7%, що можна вважати прийнятним результатом, що підтверджує коректність нашого підходу в цілому.

Контрагентами найманим працівникам в соціально-трудоxих відносинах виступають роботодавці. Загальний обсяг роботодавців утворюється із роботодавців юридичних осіб та роботодавців підприємств без створення юридичної особи – підприємств фізичних осіб, які володіють правом наймати найманих працівників. Визначення вказаної кількості роботодавців є не тривіальною задачею. Держкомстат в категорії міжгалузевої статистики дає дані про чисельність зайнятих юридичних осіб підприємництва й дані про найманих працівників, що дозволяє вирахувати кількість роботодавців та членів їх сімей. Однак відповідні оцінки породжують сумніви. Так, згідно до цих розрахунків кількість власників підприємств юридичних осіб в середньому за період 2000-2008 рр. складає 51 тис. осіб. Якщо порівняти ці дані у 2008 р. з даними кількості підприємств, які звітувалися як діючі до органів статистики, то маємо кількість – 392 тис., а згідно до даних ДПА України діючими платниками податків було 658 тис. підприємств. Отже, ми маємо ситуацію, згідно якої кількість господарюючих одиниць з організаційної точки зору у 1,7 менша за кількість юридично відокремлених одиниць, що цілком ймовірно, враховуючи існуюче право не консолідовану звітність. Але навіть приймаючи за базову цифру 392 тис. діючих підприємств, ми у 2008 р. маємо лише 82 тис. власників. При всій недосконалості української статистики розбіжність між цими даними можна вважати завеликою. Отже, маємо, що або одна особа є власником 4-5 підприємств, або не всі власники легалізовані, або статистика помиляється.

Інтегрувавши попередні розрахунки із сказаним можна представити нашу оцінку меж ринку праці (табл. 2).

Таблиця 2

Межі ринку праці*

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2008/2004
Наймані працівники, з них	15918,4	15761,8	15673,4	15618,0	15789,9	-0,8
Реєстровані НП ₁ підприємств юридичних осіб	13801,2	13791,2	13749,5	13724,0	13663,0	-1,0
$KPHI_I^{max}$	14762,8	14501,1	14360,1	14277,6	14254,0	-3,4
НПНС (наймані працівники неформальної сфери)	1155,6	1260,7	1313,3	1340,4	1535,9	32,9
Роботодавці, з них	769,6	751,4	798,3	837,5	868,8	12,9
роботодавці підприємств - юридичних осіб	54,5	62,0	75,4	79,9	81,9	50,4
роботодавці підприємств - фізичних осіб	715,1	689,4	722,9	757,6	786,9	10,0
Всього прямих учасників ринку праці	16688,0	16513,2	16471,7	16455,5	16658,6	-0,2
В тому числі в стосунках нереєстрованої зайнятості	1394,0	1490,5	1554,3	1643,4	1850,6	32,8
Частка ринку праці в зайнятості	82,1	79,9	79,5	78,7	79,4	-2,6
Частка нереєстрованого ринку праці в зайнятості	6,9	7,2	7,5	7,9	8,8	2,0

*Розраховано автором

Виконані нами розрахунки свідчать, що зростає як кількість фізичних осіб без найманих працівників так і кількість реєстрованих фізичних осіб. Ця тенденція є очевидним наслідком протиріч між завданнями створення сприятливого середовища для бізнесу та завданнями якісного розвитку економіки. З одного боку податкова політика держави дозволяє за рахунок такої форми підприємництва як фізичні особи підприємці оптимізувати податки. З іншого боку – знижує потенціал суспільного перерозподілу, сприяє подрібненості виробничо-торгівельних структур та стимулює непрозорість структури прав власності, що в сукупності архаїзує виробничий та трансакційний базис економіки. В результаті усі складні види діяльності та відповідні їм трудові функції скорочуються, що знижує потребу в якості людського капіталу та в інноваційних розробках саме у сфері трудових процесів.

Як свідчать дані розрахунків, простір ринку праці виражений в кількості осіб охоплених відповідним типом відносин майже не змінився, оскільки зростання в розмірі 0,2% можна вважати статистично не значущим. Разом з тим, місце ринку праці в регулюванні стосунків зайнятості в економіці в цілому помітно скоротилося (- 2,6%). Для такого незначного періоду часу це суттєвий показник. До того ж слід враховувати, що дані розрахунки стосуються відносно сприятливого періоду в розвитку макроекономічної кон'юнктури і списати відповідні результати на скрутне становище та звуження можливостей господарювання було б некоректно. Отже мова може йти про потужні інституційні та регулятивні зміни.

Ще більш ґрунтовні зміни були зафіксовані у внутрішній структурі ринку праці. Так стабільність кількості осіб, що координують свої стосунки в межах ринку праці була забезпечена тим, що при незначному зменшенні найманої праці (0,8%) в їх складі суттєво зросла кількість роботодавців – на 13%, при чому останні збільшилися переважно за рахунок підприємців фізичних осіб. Але, що є більш негативним так це те, що навіть вказані зрушення відбувалися в умовах тенденції поширення кількості осіб, які координують свою діяльність на засадах відносин низького рівня інституціоналізації (нереєстрована зайнятість на реєстрованих підприємствах, зайнятість у неформальному секторі, фіктивна зайнятість тощо). Серед найманих працівників подібне явище поширилося по кількісних показниках на 33, а серед роботодавців на 32%. В результаті на фоні загального скорочення простору дії механізмів ринку праці частка сфери, яка регулюється слабо інституціоналізованими відносинами зросла на 2%, що за такий короткий проміжок часу можна оцінити як вагомий негативний результат.

Представляє науковий і практичний інтерес порівняння поширення ринку праці в сфері зайнятості із ступенем "ринковості" економіки України, про що можна судити із даних про частку осіб зайнятих в певному виді діяльності, які отримують заробітну плату із бюджету, а також про частку, яку займає кількість зайнятих у суб'єктів господарювання по відношенню до загальної кількості зайнятих у ВЕД. Згідно таких даних рівень «ринковості» української економіки невисокий – від 63,4 % у 2004 р. до 62,2 % у 2008 р.

Найвищі рівні комерціалізації демонструють промисловість (100%), торгівля (90,1%), транспорт та зв'язок (98,5%), фінансова діяльність (97,5%), послуги підприємцям (96,8%). Найнижчі: освіта (2,5%), охорона здоров'я (8,8%), сільське господарство (29,3%), індивідуальні послуги (42,8%), будівництво (72,9%). Слід підкреслити при цьому, що якщо протягом 2004-2008рр. в сфері надання індивідуальних послуг охороні здоров'я комерціалізація зростає – відповідно (3,2 в.п., та 0,8 в.п.), то в сільському господарстві знизилась майже на третину, освіти на 2,4 в.п., будівництві на 3 в.п.

Порівняння свідчить, що відносне звуження простору регулювання ринку праці співпадає із тенденцією звуження комерціалізації економічної діяльності, орієнтовану по кінцевих результатах на ринок. Така тенденція виглядає загрозливо і симптоматично. З часів отримання незалежності Україна проголошувала розбудову ринкової економіки. В результаті

капіталістична економіка була збудована, тоді як конкурентна ринкова – ні. В умовах посилення пресингу монополій крупних гравців на окремих ринках, беззахисності перед потужними глобальними фірмами, посилення державного втручання в господарчу діяльність і розширення сфер вигідної взаємодії з державним фондами поступово консервують в Україні квазіринкову командну капіталістичну економіку.

Заслуговує уваги й тенденція згідно якої, поряд із простором ринку праці поширюється й простір інших ринкових відносин з приводу організації трудової діяльності – сумісництво та цивільно-правові договори. Так кількість працівників, які були зайняті на умовах цивільно-правових договорів, зросла майже на 30%, в той час як повна зайнятість лише на 4 %, а зайнятість по звітам підприємств скоротилася на 20,5%. Але рівень цього показника є реально заниженим завдяки специфіці розповсюдження подібної форми контрактації трудових відносин у сільському господарстві, діяльності транспорту та зв'язку, наданні індивідуальних та комунальних послуг. У всіх інших видах діяльності він зріс відчутно, причому у секторі послуг як комерційних, так і державних, у рази.

Зокрема, специфічно виглядає промисловість, де зростання цивільно-правових договорів на 14,3% рятує із падінням повної зайнятості на 15,8%, а серед підприємств суб'єктів господарювання на 18%. Зростання цивільно-правових договорів у фінансовій діяльності на 183% вражає навіть на фоні гіперзростання цього виду діяльності по показнику повної зайнятості, який налічував 103% , і конче дисонує із формуванням зайнятості серед суб'єктів господарювання небанківського сектору – 3,2%.

Дещо іншу інституційну структуру оформлення трудових стосунків демонструє динаміка розвитку сумісництва. Промисловість, державне управління та охорона здоров'я з очевидністю не визнають подібний тип контрактації. Скоріш за все, рівень складності та/або відповідальності трудових функцій в даних видах діяльності гальмує поширення цієї досить гнучкої інституційної конструкції. Між тим торгівля та діяльність транспорту і зв'язку надають перевагу саме їй порівняно із цивільно-правовими договорами (відповідно – 70 та 12,6%). Досить вагомий рівень зростання сумісників демонструє фінансова діяльність – 81% та освіта – 71%, хоча щодо освіти, то слід підкреслити, що цей спосіб контрактації все ж таки менш привабливий, ніж цивільно-правові договори. Як не дивно, особливе місце щодо зростання сумісництва займає сільське господарство, де воно демонструвало суттєве збільшення – 34, 7 %, в той час як по усіх інших показниках, крім зростання неформальної зайнятості, даний вид діяльності був рекордсменом скорочення. У будівництві зростання сумісництва збігається із зростанням ZH_1 – 12,5% та і відрізняється від ZH_3 (- 4,9).

Розроблений методологічний підхід до визначення емпіричних меж ринку праці дає адекватні результати. Його застосування дозволяє вперше зафіксувати звуження простору функціонування ринку праці в системі зайнятості України. Визначені категорії, які відображають основний зріз структури ринку праці з точки зору формування інституційного середовища дають змогу встановити, що крім скорочення простору ринку праці відбулися негативні структурні тенденції: скоротилася кількість найманих працівників легітимно включених у процеси суспільної праці, суттєво зросла тінізація ринку праці. Серед альтернативних форм контрактації, які сьогодні в Україні мають юридично захищений рівень інституціоналізації, набувають поширення такі інституційні конструкції як цивільно-правові договори та сумісництво. При цьому різниця інституційної форми прямо обумовлена і обумовлює у свою чергу специфіку розвитку відповідних реальних феноменів, по різному структурують економіку за галузями, демонструють різні стратегії пристосування до економічних потреб учасників соціально-трудова відносин.

За результатами аналізу можна зробити ще один висновок. Система статистичних даних в Україні мало пристосована для виділення в складі населення здатного працювати кон-

тингентів, які відображають різні інституційні категорії, а разом з тим і різні структурні чинники. Все більше агрегування даних під лозунгом нібито «гуманітарної» орієнтації, яка намагається представити ситуацію на ринку праці так, ніби вона повністю залежить від вікових, статевих, освітніх та поселенських особливостей населення, на нашу думку є хибним напрямом. Він не дозволяє зосередитися на виявленні тих глибинних, і нажаль, латентних для нас чинників, які визначають те, що різні соціально-демографічні категорії населення мають різні можливості і перспективи розвитку та реалізації власних інтересів, і відповідно й розробляти адекватні та ефективні заходи виправлення ситуації.

Література

1. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Валитов С.С. Концепция рынка в системе законодательства о защите экономической конкуренции [Текст] / С.С. Валитов // Вісник Донецького Національного університету, сер. В: ЕКОНОМІКА І ПРАВО, Вип.1. – 2009. – С. 478-485
3. Геллхорн Э. Антитрестовское законодательство [Текст] / Э. Геллхорн, В. Е. Ковачич. – Международный институт США. М. – 1995. - 375с.
4. Демків О. Концепція групового соціального капіталу та її адаптація до вітчизняних умов [Текст] / О. Демків // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. К. – 2005. – № 4. – С. 104-119.
5. Жигалкін П. І. Судова практика та її значення для регулювання відносин у сфері праці: [монографія] / С. М. Прилипка, О. М. Ярошенко. – Харків : Вид-во ПП «ФІНН», 2008. – 544 с.
6. Кіржецький Ю.І. Основні тенденції дослідження процесу "тіньової" зайнятості населення львівської області [Текст] / Ю.І. Кіржецький// Вісник Донецького Національного університету, сер. В: ЕКОНОМІКА І ПРАВО, Вип.1. – 2008. – С. 243-251
7. Колот А. М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [монографія] / А. М. Колот – К. : КНЕУ, 2005. – 230 с.
8. Лавріненко О. В. Соціально-трудові відносини як критеріальна ознака й сфера реалізації галузевого принципу обмеження сфери правового регулювання відносинами найманої праці [Текст] / О. В. Лавріненко // Вісник Донецького Національного Університету, сер. В: Економіка і право, Вип.2, Т.2, 2010. – С. 652-662
9. Лісогор Л.С. Формування ринку праці в Україні : [монографія] / Л.С. Лісогор. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 296 с.
10. Петрушина Т.О. Соціально-економічне поведіння населення України в умовах інституціональних змін [Текст] / Т.О. Петрушина/ К.– ІС НАНУ. – 2008. – 544 с.
11. Саріогло В.Г. Методичні засади об'єднання даних з різних джерел для аналізу демографічних і соціально економічних процесів / В.Г. Саріогло, Г.І. Терещенко// Демографія та соціальна економіка, К. – ІДСД НАНУ. – 2007. – №2. – С. 79-88
12. Хижняк Л. М. Проблемні поля на ринку праці і ринку освітніх послуг: оптимізація управління [Текст] / Л.М. Хижняк / Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: Зб.наук. праць ДонДУУ. Вип. 116 "Соціологія державного управління, Сер. „Спеціальні та галузеві соціології". – Донецьк: ДонДУУ. Східний видавничий дім, 2009. – С. 356-36
13. Шевченко Л. С. Ринок праці в аспекті сучасної парадигми регіонального економічного розвитку [Текст] / Л. С. Шевченко // Демографія та соціальна економіка, Київ. – ІДСД НАНУ. – 2004. – №1-2. – С. 176-184

Рекомендовано до публікації:
д.е.н., проф. Новіковою О.Ф. 01.02.2011 р.

Надійшло до редакції:
15.01.2011 р.